

“ENGEUEU EL VENTILADOR AMB LES MANS BEN NETES”: FRASEOLOGÍA, METÀFORA I INTERDISCURS EN LA COMUNICACIÓ POLÍTICA

Vicent Salvador (UJI)

1. INTRODUCCIÓ

La frase amb què s'encapçala aquest capítol bé podria correspondre a un enunciat propi del prospecte d'algun aparell electrònic. En efecte, el recurs a l'imperatiu remet fàcilment a alguna mena de text instructiu o procedimental tot mostrant les directrius adients per al bon ús d'un dispositiu tecnològic. Per higiene o per eficàcia tècnica, l'enunciador aconsella que la netedat de les mans de l'usuari siga estricta a l'hora d'entrar en contacte amb el mecanisme que engega l'aparell en qüestió. Res a objectar, òbviament, a aquesta interpretació, plena de seny. Però imaginem ara que dues de les expressions que s'integren en aquesta frase són desproveïdes d'algunes de les seues característiques lingüístiques i, a més, apareixen en el cos d'un text –posem, per cas, un text periodístic– que tracta de política. Les transformacions corresponents podrien consistir a convertir l'imperatiu en un infinitiu i a eliminar l'adverbi “ben” i l'article “les”. A partir de la realització d'aquesta operació de simplificació de les estructures lingüístiques i de recontextualització, les dues expressions –“engegar el ventilador” i “mans netes”– podrien ser reconegudes per molts lectors d'avui com a unitats fraseològiques (Ufs), bé del tipus frase feta, bé del tipus de les *col·locacions* o concurrències, però en tot cas com a combinacions estables, rutinitzades per l'ús, més o menys fixades en una configuració morfosintàctica característica i dotades, a més, d'un sentit metafòric difícil d'ignorar. Engegar el ventilador equivaldria, així, a fer repercutir les acusacions contra uns altres, amb un propòsit de dispersió de la culpa i de multiplicació dels inculpats. La referència a les mans netes esdevindria l'equivalent metafòric d'una honradesa resistent a tota temptació de corruptibilitat. I el marc contextual d'aquestes referències serà el de la imatge mediàtica de l'activitat política en la nostra societat actual.

En el marc de la comunicació social, la circulació interdiscursiva d'unitats d'aquesta mena, com a elements *preconstruïts* que són manllevats per un determinat discurs a discursos anteriors que ressonen d'alguna manera en la memòria col·lectiva, assoleix un gran interès per a l'analista per diverses raons. En efecte, d'una banda, constitueixen unes Ufs que, amb un cert marge de variació –no sempre són repetides de manera literal–, reapareixen insistentment al llarg d'un corpus, dotades d'un valor semanticopràgmatc ben definit. D'altra banda, la força de la inèrcia corresponent a aquesta reiteració rutinària les fa molt efectives per a la configuració de representacions socials tòpiques que se senten com a *naturals* i, en conseqüència, esdevenen instrument de la reproducció d'ideologies.¹

Ara bé, l'anàlisi d'aquests factors exigeix un escorcoll empíric, en un corpus situat històricament que permeta la contextualització adequada d'aquestes unitats, l'esclariment dels seus valors pragmàtics i fins i tot, si és possible, el rastreig del seu origen i de la seua evolució. En aquest plantejament epistemològic, el recurs al corpus virtual –per mitjà de buscadors com són Google o Altavista, o d'un corpus d'internet com és CucWeb– constitueix un gran ajut, ja que permet localitzar amb rapidesa –i documentar– casos

¹ No entraré ara en el detall de la classificació de les Ufs i de les fronteres entre les diverses categories, ja que el propòsit d'aquest estudi és partir del discurs, i per tant, per damunt de la caracterització d'algunes d'aquestes Ufs com a col·locacions, locucions o dites, el que ara m'interessa és el seu paper de clixés discursius que remetent a estereotips usats en la comunicació política

concrets d'ús d'Ufs determinades, tant els apareguts en mitjans periodístics als quals es pot accedir per internet com en *webs* i en *blogs* o en altres tipus de documents dipositats en la xarxa. Per descomptat, aquest procediment opera en el nivell de la cerca de dades *indicials*, no exhaustives ni estadístiques, i a més no eximeix de la consulta d'altres fonts.²

Òbviament, no és aquest el lloc adient per dur a terme una empresa de recerca tan ambiciosa, sinó tan sols d'examinar alguns exemples il·lustratius, sense pretendre una descripció detallada de l'evolució de les expressions presentades. Es tracta, per tant, d'assenyalar un marc teòric i unes línies d'anàlisi, amb voluntat d'il·lustració de les idees exposades i a més amb una certa vocació programàtica respecte a un treball més ampli, que haurà de desenvolupar-se encara. Així doncs, em limitaré a avançar algunes hipòtesis explicatives, a la llum, això sí, de les dades empíriques aplegades en un primer escorcoll.

Abans de continuar, tanmateix, convé afegir unes paraules sobre l'àmbit de la comunicació política, on aquest treball se situa. Certament, el terme "discurs polític" no és fàcil de definir, com assenyala Van Dijk (2002: 19): "The first observation that needs to be made about political discourse is that it is not a genre, but a class of genres defined by a social domain, namely that of politics." D'aquesta manera, la noció recobriria tot un seguit de gèneres discursius que pertanyen a un domini determinat de la vida social –diferent del de la ciència o el de l'educació– on tenen lloc una sèrie de pràctiques comunicatives que, com és fàcilment comprovable, estan generalment *mediades* pels mitjans de comunicació de diversa mena. En l'esmentat estudi de Van Dijk, l'àmbit d'aplicació del concepte es restringeix, per raons d'operativitat, al discurs del polític tal com es produeix en contextos institucionals. Ací, en canvi, adoptaré una perspectiva més àmplia, que inclourà el vast ventall dels discursos dels *media*, inclòs els d'internet, amb la sola condició que parlen d'assumptes relacionats amb la política, amb el govern de la *polis*. És clar que aquests discursos, en els seus diferents gèneres, reproduïxen sovint la parla dels polítics professionals, però també la retallen, la comenten i, a més, la determinen en bona mesura, ja que un polític en campanya o en debat parlamentari, per exemple, ha de recórrer als tics de la comunicació mediàtica per mor de l'efectivitat de la seua paraula.

2. ALGUNS EXEMPLES D'UFS CONTEXTUALITZADES

Retornant ara a les al·lusions del títol que he comentat a l'inici, es pot observar que aquesta fabulació lingüísticopragmàtica ens ha dut a parlar, entre altres coses, de metàfores i de fraseologismes. La relació entre ambdues nocions no és inusual, per bé que el sentit figurat o metafòric no és una condició indispensable per a la consideració d'una expressió com a Uf. De fet, quan la semàntica cognitiva del darrer quart de segle s'endinsava en l'anàlisi de les metàfores de la vida quotidiana (*metaphors we live by*), la seua reflexió revertia sovint en l'estudi de les Ufs més freqüents en l'anglès col·loquial. Moltes d'aquestes metàfores mortes, congelades, però operatives com a índex d'una visió del món, es plasmaven en expressions de tipus fraseològic. Ara bé, ni Lakoff ni els seus col·laboradors varen esmerçar mai massa tinta a explicar el camí –és a dir, el procediment i les conseqüències del procés– a través del qual una metàfora viva esdevenia matèria prima de fraseologismes i vivia una nova existència com a unitat convencional en el discurs contemporani. Recentment, s'han alçat algunes veus crítiques contra aquesta mancança, com

² Així, per exemple, el corpus informatitzat de l'IEC, el CucWeb, o altres de semblants en altres llengües, i també els repertoris lexicogràfics, en particular el d'Espinal (2004), de caràcter fraseològic. Sobre els avantatges i desavantatges de l'ús del corpus de xarxa, vegeu el que s'ha dit sobre aquest punt al capítol introductor del llibre i les referències bibliogràfiques corresponents, en especial la pàgina elaborada per la Universitat de North Carolina, "Linguists for the responsible use of internet data" (Ahn i altres, 2003). Al capdavant, la qüestió és com aprendre a interrogar la xarxa adequadament.

veurem suara, tot demanant una contextualització històrica de les unitats estudiades, ja que els seus valors pragmàtics no poden ser capits de manera atemporal, amb abstracció de la història de les representacions socials.

En un treball sobre la fraseologia periodística, Lluís Albert Chillón insistia en la *hipercodificació* habitual del discurs periodístic informatiu: “En general, fora de d’ excepcions *perifèriques* tal com l’articulisme d’opinió el periodisme literari i la literatura de periòdic, l’epicentre del discurs periodístic informatiu està lingüísticament hipercodificat: en la parla dels periodistes, la fórmula tendeix a substituir la forma; la frase feta i el clixé, a l’expressió ajustada i precisa.” (Chillón, 1995: 174). En efecte, com a conseqüència de l’ús de rutines productives i, alhora, com a mitjà d’afavorir la inèrcia interpretativa dels lectors, la fórmula substitueix sovint la forma. I naixen les falques rutinàries, que abarateixen l’estil, com aquella de “la polèmica està servida”, que continua poblant el discurs periodístic tant en espanyol com en català. Tanmateix, el fenomen té una doble cara, i en molts casos, el recurs a l’estereotip –al clixé més o menys literal, en tant que expressió lingüística d’un estereotip conceptual– no haurà de veure’s només com un dèficit d’elaboració sinó també com a aprofitament, comunicativament eficaç, d’una representació socialment compartida (Amossy i Herschberg Pierrot, 1997).

En tot cas, Chillón, que s’adhereix en l’article esmentat, a la perspectiva crítica envers l’estereotip, insereix les seues observacions en un marc epistemològic que postula la necessitat de vincular l’anàlisi del discurs periodístic hegemònic al complex teixit de condicionaments sociopolítics, ideològics, culturals i professionals que el determinen. A més, l’autor fa desembocar el seu itinerari en un examen de la fraseologia –un doble tipus d’Uf– amb què bona part de la premsa occidental caracteritzava un bàndol o l’altre de la primera guerra del Golf: “màquina de guerra”, “cervells rentats”, “bastards de Bagdad” o “monstre diabòlic”, per a un bàndol, mentre que per a l’altre hi havia un repertori d’expressions més eufemístiques (és a dir, atenuadores) o directament *eufòriques* (és a dir, que duen associat un punt de vista favorable), com ara “joves cavallers de l’aire” o “danys col·laterals”.

En efecte, aquests esdeveniments bèl·lics varen mobilitzar una esponerosa fraseologia més o menys metafòrica, en part manllevada al repertori retòric del *folktale*, de la novel·la d’aventures, del còmic o del cinema. Eren recursos disponibles per a narrar i avaluar uns fets i construir-ne una representació social. Però, entre els exemples citats, el més interessant és potser el darrer: “danys col·laterals”, una metàfora eufemística que presenta com a accidentals i secundaris els efectes devastadors produïts per accions bèl·liques. Si no és que va encunyar-se en aquella ocasió, almenys l’expressió es va difondre a partir d’aquells esdeveniments i ha format part després de la fraseologia habitual dels conflictes armats i fins i tot d’altres esferes de l’experiència col·lectiva. Com a simple botó de mostra, podem comprovar que un recent llibre de relats breus, de David Colomer, duu precisament aquest títol, *Danys col·laterals*, cosa que mostra la vigència i la virtualitat significativa de l’expressió feta, que pot aplicar-se a altres universos discursius però que conserva la vinculació al context bèl·lic originari i a la intenció eufemística. No cal dir que la inversió irònica del seu valor eufemístic és una prova més de la vitalitat del fraseologisme i del gruix enunciatiu que pot assolir. En tot cas, el que resulta incontestable per a l’analista és la necessitat de situar aquesta Uf en el seu context primer i observar les operacions transformatives a què ha estat sotmesa al llarg de la història dels seus usos, del seu itinerari interdiscursiu.

La història de les pràctiques interdiscursives, en general, travessa els àmbits sociocomunicatius i transforma el seu valor semàntic i la seua funció pragmàtica, però és molt freqüent que conserve la petja indeleble del seu context originari. Així, per exemple, l’Uf “la pregunta del milió (de dòlars)” és una expressió emprada en diversos àmbits

discursius, sense excloure'n el polític, que evoca el punt màxim de dificultat d'una resposta la qual, en cas de produir-se encertadament, aportaria a la persona interrogada un guany ben notori. No és difícil imaginar que el context d'ús primitiu de l'expressió correspon al gènere del concurs televisiu americà.

Un altre exemple és de l'expressió "passar factura", que probablement extrau el seu valor pragmàtic del context del restaurant, en el moment de l'*script* prototípic en què cal rebre la factura (anomenada a vegades la "dolorosa") corresponent al menjar encomanat i consumit. Tanmateix, els àmbits discursius d'ús més sovintejats actualment són el de la salut (els excessos de la joventut o els dels transnuitadors es paguen tard o d'hora) i el de l'ecologisme. Però també és freqüent el seu ús en l'àmbit de la comunicació política, sobretot quan apareix associada sintagmàticament o *col·locada* amb mots com ara "electoral" o "vot". Darrere d'aquestes expressions hi ha, ben viu, l'estereotip d'una mena de *justícia poètica*, d'un equilibri del balanç final d'acord amb el qual les accions inconvenients tenen conseqüències a llarg termini i, per tant, cal calcular-ne el risc. El refranyer modelitza un estereotip semblant amb altres recursos (per exemple, com a al·lusió al valor de l'estalvi, "qui a trenta anys no té seny i a quaranta no té cabal, a cinquanta a l'hospital). Però, òbviament, la referència al pagament de la factura engega associacions més actuals, més acordades amb l'economicisme del nostre temps i, en tot cas, allunyades del moralisme que sovint impregna els proverbis tradicionals.

3. NOVES PERSPECTIVES TEÒRIQUES

En un suggestiu treball sobre semàntica lèxica i lingüística de corpus (Teubert i Cermáková, 2004), els autors estudien la combinació lèxica "friendly fire" i defensen la utilitat de tractar-la com una autèntica *col·locació*, i per tant com una unitat amb sentit propi, d'extensió sintagmàtica superior al simple mot. L'examen de les parafrasis, de les traduccions i fins i tot de la capacitat d'aquesta combinació estable per usar-se metafòricament així ho confirmen. Per a aquests autors, la col·locació es forja a partir del títol d'una novel·la de 1976 sobre la guerra de Vietnam, de Courtlandt D. B. Bryan, que encunya aquesta unitat. La persistència de la combinació com a expressió estable fins avui mateix, tal com es comprova en un escorcoll a través d'internet, palesa que es tracta d'una autèntica col·locació que assoleix així, no per mera freqüència estadística sinó per raons de rellevància semàntica, el valor d'una unitat de significat i no simplement el d'una combinació ocasional de peces lèxiques autònomes.

Però sobretot m'interessa destacar que aquesta és la tesi principal de Teubert i Cermáková en el seu estudi: la idea que el significat lèxic i fraseològic, des de la perspectiva adoptada per la lingüística de corpus, no és un fenomen psicològic sinó més aviat un fenomen social, que ha de ser examinat en el seu devenir històric a través del corpus de què es dispose. Per als autors esmentats, tota unitat de significat (bé siga mot o bé una combinació estable més extensa) configura el seu contingut semàntic a partir dels usos i contextos anteriors d'aquesta unitat, de la memòria social que hi ressona i que constitueix el llegat acumulat per una comunitat discursiva. Això és, si fa no fa, el que en altres àmbits de l'anàlisi del discurs s'ha anomenat a vegades *l'arxiu discursiu*.

En el cas d'aquesta Uf, el seu origen remunta a una guerra concreta, costosa en vides humanes i extraordinàriament criticada per bona part de la ciutadania americana, i erigeix, com a representació social compartida, la del dany produït per l'acció bèl·lica d'un exèrcit al seu propi bàndol, als mateixos combatents i a la població civil que, en teoria, es maldava per defensar o protegir. A partir d'aquest significat originari, la semiosi social pot variar el valor de l'expressió i aplicar aquesta a contextos diferents, com ara l'hostilitat entre companys d'un mateix partit en la lluita pel control intern. Quan se'n fa aquest ús, per

exemple, es posa en marxa un mecanisme metafòric que suspèn el tret semàntic de l'accidentalitat de l'efecte, de manera que aquest és presentat com el resultat d'una acció intencionada i hostil, realitzada per aquells dels quals s'hauria d'esperar més aviat un comportament solidari i cooperatiu.

Una altra aportació de pes a l'estudi d'aquesta problemàtica és el llibre del psicòleg Sam Glucksberg (2001) sobre la relació entre metàfores i expressions idiomàtiques. L'autor hi replanteja algunes de les bases de la teoria de la metàfora de Lakoff i els seus col·laboradors. Per exemple, insisteix en la visió interactiva de la metàfora, que, per exemple, havia estat propugnada anys enrere per Max Black, mentre que la semàntica cognitiva defensa, amb pocs matisos, la unidireccionalitat de la projecció metafòrica.³ En aquesta línia de recerca, Glucksberg examina les relacions dialèctiques entre el *tòpic* i el *vehicle* de la metàfora i dissenya una teoria de la interacció propietat/atribució (*interactive property attribution view*) on el tòpic de la metàfora (és a dir el tema de què es parla realment, allò que Richards anomenava el *tenor* de la metàfora) estableix les dimensions per a l'atribució de propietats o qualitats, mentre que el seu vehicle delimita les propietats que seran atribuïdes al tòpic en qüestió.

No descriuré ara tota aquesta suggestiva teorització, sinó que em limitaré a presentar un dels tipus de modisme o expressió idiomàtica (*idiom*) que l'autor qualifica de *quasi metafòric*; una Uf que opera per al·lusió, mitjançant una doble referència, d'una banda a un concepte general, que pertany al tòpic, i, de l'altra, a un exemple concret d'esdeveniment o situació, que funciona com a estereotip del concepte i que el vehicle: "These idioms convey meaning via their allusional content. They call to mind a prototypical or stereotypical instance of an entire category of people, events, situations, or actions" (Glucksberg, 2001: 75). L'autor ho exemplifica amb el modisme metafòric anglès "crossing one's bridges before coming to them", com a vehicle de la idea de prendre decisions de manera prematura. Les dues Ufs citades en el títol d'aquest article, i altres que veurem suara, responen a aquesta mateixa caracterització: "posar en marxa el ventilador" (per a espargir la merda i esquitjar els altres, metafòricament) i "mans netes" (és a dir, persones o capteniments exempts de corrupció) serien, doncs, modismes quasi metafòrics en el sentit de l'autor esmentat.

Certament aquest mecanisme d'atribució de propietats és, en bona mesura, metafòric, però també metonímic en un sentit ampli, ja que remet al marc enciclopèdic de coneixements i valors propis d'una cultura determinada i de les representacions socials que són compartides per una comunitat discursiva. En aquest sentit, l'eix principal d'aquesta caracterització ens remet novament a la idea d'estereotip: la major part d'aquests expressions *quasi metafòriques* no són sinó clixés lingüístics que funcionen per referència a una representació social estereotipada, amb una indefugible dimensió històrica.⁴

Un altre treball que cal esmentar ací com a teorització sobre la relació entre metàfora i Uf –i per cert de manera molt destacada– és el de Billig i MacMillan (2005), autors que

³ En realitat, Lakoff, almenys a partir dels anys noranta, fa consideracions que podríem interpretar com a matisacions de la unidireccionalitat de la projecció metafòrica, particularment en enunciar el que ell anomena "Invariance hypothesis", segons la qual el domini destinat a *es resisteix* a certes projeccions (Lakoff 1993). Però no puc ara ocupar-me'n d'aquest aspecte. D'altra banda, pel que fa a les relacions entre metàfora i fraseologia en l'àmbit de la traducció i amb atenció al aspectes culturals implicats, es pot consultar el treball de Van Lawick (2006)

⁴ En tot cas, sembla que aquest plantejament hauria d'associar-se més pròpiament amb la idea sociodiscursiva d'*estereotip* que amb la semàntica dels *prototips*, atès que l'estereotip remet més clarament a l'àmbit del discurs i de la història social de les formacions discursives, i a les unitats de significat que estan en evolució i dependent dels avatars i els contextos de la semiosi social, mentre que el prototip, que és l'altra cara, complementària, de la producció significant (Siblot, 1996), correspon a les estructures fixades en llengua.

parteixen de l'enfocament de Glucksberg i desenvoluen una reflexió sobre les implicacions ideològiques d'una expressió idiomàtica anglesa, "smoking gun", i el seu ús a través del temps en el discurs polític americà. El centre de la indagació de Billig i MacMillan és el pas de les metàfores creatives a les imatges fossilitzades per l'ús tal com apareixen en moltes expressions idiomàtiques. A més, quan aquestes Ufs de caràcter metafòric no tenen en la llengua una alternativa sinonímica per expressar la mateixa idea amb un sol mot, l'expressió idiomàtica consolida el seu ús amb més facilitat, com en tot procés de *catacresi* que supleix les llacunes de les estructures lèxiques prèvies. Cal tenir en compte també que aquests modismes poden instal·lar-se en un estadi intermedi com a metàfores adormides o inactives, per la força de la rutinització que les fa operar com a designacions literals, però són susceptibles de ser *despertades* o reactivades amb certa facilitat (Goatly, 1997).

Aquests processos de *fraseologització de les metàfores vives*, que, segons aquests autors, romanen inexplicats en els treballs emblemàtics de la semàntica cognitiva, reclamen un examen atent des d'una perspectiva d'anàlisi crítica del discurs i d'història social dels usos lingüístics: "To chart the passage from metaphor to idiom, it is necessary to describe a history of language use rather than a process psychology of habituation" (Billig i MacMillan, 2005: 463). Retrobem així la idea de Teubert i Cermáková, al·ludida més amunt, referent a la dimensió social –més que no pas sociològica– del significat de les Ufs. I, per descomptat, retrobem també la tesi principal que estic defensant ací: la necessitat d'una anàlisi de l'evolució dels contextos d'ús de cada expressió, de les transformacions històriques i ideològiques dels seus valors semanticopragmàtics sobre la base d'un material empíric documentat en el discurs mediàtic de temàtica política.

La Uf examinada per Billig i MacMillan correspon precisament a l'àmbit de la comunicació política, o almenys així és des de l'època del procés de destitució del president Richard Nixon per la crisi del Watergate. En efecte, la metàfora de la pistola fumejant, com a prova irrefutable i immediata del delictes comès, bé podria procedir d'algunes escenes del cinema detectivesc o del *far west*, i certament en aquest cas no sembla fàcil datar amb exactitud l'origen de la corresponent invenció metafòrica; però això és poc rellevant, ja que l'operativitat en la semiosi social es produeix gràcies a la seua aplicació a un tòpic de l'àmbit polític, a partir de 1972, any en què s'inicia l'escàndol d'espionatge intern que va costar la presidència a Nixon. En efecte, les cintes magnetofòniques on un president megalòman pretengué salvar per a la història les seues converses, varen esdevenir la prova més fefaent –la pistola amb indicis evidents d'haver estat acabada de disparar *in situ*– en la retòrica acusatòria contra Nixon. No és fàcil expressar aquesta representació tan eficaç de la idea de prova irrefutable en un sol mot, ni en anglès ni en català, sinó que caldria recórrer a expressions fraseològiques del tipus de "in fraganti", "amb les mans a la pasta" (o el més pintoresc "amb els pixats en el ventre", o fins i tot la dita castellana "t'han pillao, t'han pillao, con el carro del helao"); això va ser determinant en la consolidació de l'ús de la Uf que, a partir d'aquell moment, passà a formar part de la retòrica acusatòria en el àmbit polític americà (i, per extensió, en altres cultures i llengües sotmeses a la influència de l'àrea cultural del dòlar, és clar).

La saga dels successius "–gates", com s'anomenaren en l'argot periodístic americà diversos escàndols polítics, des de l'Iranganate fins al Lewinskygate, va ser un marc adequat per a l'ús d'aquesta imatge de la prova de càrrec. El valor semanticopragmàtic de la Uf quedava així establert, vinculant-se a un àmbit polític molt concret i a una temàtica determinada. Al capdavall, la constatació d'aquest fet ens aprofita per exemplificar la tesi *interactivista*, segons la qual, com hem vist adés, no sols és el vehicle el que condiciona i filtra la percepció del tòpic, sinó que també aquest darrer condiciona i modelitza el seu vehicle: "The metaphorical vehicle may not simply wear down, or run over, the topic. But the topic can ground the vehicle" (Billig i MacMillan, 2005: 478).

Un dels darrers episodis d'aquesta saga correspon a la invasió d'Irak per les tropes americanes, amb la coartada d'unes suposades armes de destrucció massiva, pretesament en poder de Sadam Hussein, que no varen aparèixer mai. Doncs bé, Billig i MacMillan reporten discursos, com el de Collin Powell a l'ONU, on, com a recurs dialèctic a favor de les tesis de Bush, es desconstrueix el sentit metafòric fixat en l'expressió "smoking gun". Per als autors, aquesta és una prova que aquest tipus de desconstrucció del clixé –retornat-li una lectura literal, quan l'expressió havia experimentat ja una transformació per catacresi, és a dir, havia esdevingut la denominació habitual d'un concepte– no és només una opció del progressisme que aplica una anàlisi crítica denunciadora d'ideologies, sinó que pot aparèixer en qualsevol opció política. O fins i tot, amb un efecte irònic i amable com en aquest passatge periodístic on l'articulista es limita a jugar i a desmuntar formalment el clixé "saber de bona tinta", referit a les fonts informatives que es presenten com fiables malgrat el seu anonimat, com més avall veurem amb detall:

I hi ha mitjans de comunicació que exhibeixen enviats especials que no saben ni un borrall d'alemany! ¿Com s'ho fan? Gràcies als suplementes especials de revistes i diaris, a les notes de premsa o a les propagandes de les editorials amb més recursos: són, a tot estirar, cronistes subsidiaris... que ho saben tot de bona tinta perquè ja ningú no n'usa, de tinta.

(*Avui*, 19-10-2005)

Al capdavant, desmuntar un clixé, una rutina, no és en sí un procediment progressista ni conservador, sinó un joc de renovació perceptiva que pot estar al servei d'una o altra perspectiva política, o simplement del lluïment de l'enginy. Si el clixé –i el seu corresponent estereotip– havia estat encunyat, difós i rutinitzat en el marc d'un discurs progressista, com és el cas de l'*smoking gun* a partir del Watergate, el seu desmuntatge es farà des d'una postura contrària als interessos d'aquesta orientació.

4. ANÀLISI D'ALGUNS CASOS EN CATALÀ I EN ESPANYOL

Òbviament, molts d'aquests clixés circulen en un món globalitzat. Altres vegades tenen una història pròpia en un àmbit més restringit com és el català, o bé en l'espanyol, però en general, la seua circulació és intensa a través de les fronteres gràcies als *mass media*. Veurem ara uns quants casos a fi de situar, ni que siga parcialment, la seua trajectòria diacrònica i interlingüística.

Un dels exemples més genuïnament catalans que es poden trobar és "fer la puta i la Ramoneta", que Espinal (2004) incorpora a l'entrada "dissimular" i que defineix com "actuar amb duplicitat". S'ha aplicat sovint a actituds polítiques de possibilisme i d'intent de contemporitzar amb posicions oposades. Fins i tot s'ha utilitzat en castellà, com ara en un article de Vázquez Montalbán on aquest contextualitza l'origen català de la dita i el seu sentit:

No comprendo las reticencias que incluso desde las filas *aliadas* se emplean contra EE UU, como si fuera el Calígula que les ha forzado a tan bestial conflicto. ¿Qué hizo el Senado de Roma cuando Calígula nombró procónsul a su caballo? Lo aceptó como procónsul. Igual han hecho los líderes europeos, euroizquierda incluida, pero el Imperio no ha necesitado jugar a lo que en Cataluña se llama *la puta i la Ramoneta*, puta de noche y Ramoneta de día. Ahora le toca a Kofi Annan, tan encantador como Solana, nombrado secretario general de la ONU para convertirla en la Virgen María del Imperio. María Mediadora de todas las gracias.

(*El País*, 14-06-99)

Una altra expressió genuïnament catalana, i en aquest cas vinculada a un nom propi concret, és la fórmula "(això) avui no toca", amb la qual el que va ser president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol, acostumava a excloure expeditivament de l'agenda d'una entrevista o d'un debat un tema determinat suscitat per altri. Equivalent, en certa

manera, al “no comment” de l’anglès, no es tracta ací tant d’un ús metafòric com d’un recurs eufemístic, una expressió de to conversacional i humorístic que tanmateix vehicula una gestió autoritària de la interacció en un àmbit públic. La fórmula va fer fortuna com a element de l’interdiscurs del domini de la política, sovint vinculada al nom de l’expresident, bé directament, bé de manera al·lusiva, i s’ha demostrat productiva com a citació més o menys irònica (el successor de Pujol al front de la generalitat, Joan Maragall, l’ha utilitzada en alguna ocasió) i fins i tot la seua negació polèmica ha proveït el títol d’un llibre recent sobre el pujolisme: *Ara sí que toca*, de F. M. Àlvaro. A més, un eslògan d’Esquerra Republicana de Catalunya per al referèndum sobre l’Estatut de 2006 establia un joc intertextual i polèmic amb la frase de Pujol: “Ara toca *no*”. En tot cas, la consciència de l’origen i del valor pragmàtic de l’expressió és ben palesa:

Como decía, el problema viene de largo y fue Jordi Pujol el que convirtió esta conducta escasamente transparente y democrática en un rasgo simpático de su ejecutoria al frente de la Generalitat. Los periodistas esbozaban de antemano una sonrisa cuando sometían al *president* a preguntas que era bien sabido tendrían como respuesta lo de "avui no toca".

(<http://www.lacoctelera.com/revistasdeprensa/post/2005/12/29/bono-y-trujillo-saben-pero-contestan> [consulta: 30-02.06])

D’expressions genuïnament espanyoles, en castellà, n’hi ha també, és clar. Una de molt simptomàtica, la Uf “quinta columna”, té un origen conegut en la guerra civil espanyola, quan un general insurrecte assegurava, com a retòrica propagandística, que, a més de les quatre columnes militars que marxaven contra Madrid per enderrocar la República, hi havia una cinquena columna a l’interior de la ciutat, la d’aquells que, de dins estant, esperaven i fomentaven l’entrada de les tropes insurrectes. En la zona republicana, consegüentment, va aplicar-se als suspects de traïció el qualificatiu de “quintacolumnistas” (no cal dir que el fet d’aglutinar-se com a nom compost és una mostra més de la seua difusió en castellà). L’expressió, que es va aclimatar molt aviat al català, va fer fortuna fora de l’estat espanyol, entre altres motius, gràcies a una peça teatral de Hemingway, de 1938, sobre la guerra civil, que es titulava exactament així, *The fifth column*, i va anar reafirmant el seu valor *disfòric* (és a dir, amb una valoració negativa associada) com a conspiració i deslleialtat a la pròpia comunitat, ara ja en un procés de plena *internacionalització semàntica*. Curiosament, *Saboteur*, un film de Hitchcock de 1942, és traduït, en la versió francesa com *Cinquième colonne*. De tota manera, un escorcoll per internet mostra que a vegades l’expressió pot esdevenir *eufòrica*, tot substituint el valor de conspiració deslleial pel de mer espionatge (que pot ser legítim, segons el bàndol des d’on s’observe) o fins i tot de resistència heroica a un règim no desitjat.

Originada també en l’esfera de l’experiència militar, la Uf “cerrar filas” és força utilitzada en parlar de l’estratègia política, especialment dins el marc dels partits, que sovint es visualitzen imaginàriament com a exèrcits. I, per descomptat, tots els exèrcits es justifiquen pels enemics exteriors però poden tenir a dins rebel·lions i confrontacions entre bàndols. Per descomptat, l’origen de la imatge de tancar les files deu remuntar-se molt enrere: fa referència evident al procediment de reduir l’extensió del perímetre atacable d’una esquadra o alguna altra unitat operativa de la milícia per minimitzar la seua vulnerabilitat. És a dir, des dels romans, si més no. El discurs falangista, que reprenia la parafernàlia retòrica de l’imperi romà, iniciava una cançó emblemàtica precisament així: “Prietas las filas, recias, marciales, nuestras escuadras van...” En català, amb tot, sembla més idiomàtica la construcció “fer pinya”, que és exempta de connotacions bèl·liques, però és fàcil espigolar exemples, en qualsevol corpus mediàtic, que parlen sovint de “tancar files” al voltant d’un líder o d’un ideari, per damunt de les dissensions internes, en una situació extrema.

Un cas curiós d'una altra mena, vinculat estretament a la cultura espanyola, és de “café para todos”, expressió que va ser vinculada per Manuel Clavero Arévalo, ministre centrista en l'època de la transició en què es va dissenyar l'*Estat de les autonomies*, com a reivindicació per al tractament que Andalusia havia de rebre, i enmig de la polèmica sobre la possibilitats de dues vies distintes i alternatives per a l'accés a l'autogovern. Aquesta Uf, emprada també en català (“café per a tots”), remet a l'estereotip del repartiment igualitari dels beneficis (si allò repartit igualitàriament fossen els costos, correspondria a “tanto por uno, San Bruno”, “a escot” o “per barba”) i conserva la duplicitat valorativa, segons que es considere que l'igualitarisme és un capteniment just o que més aviat els fets diferencials exigeixen un tractament diferenciat, cosa que respectaria més el sentit de l'equitat profunda. El procés de reforma dels estatuts d'autonomia iniciat darrerament (a partir de l'any 2004) ha donat nova vigència a l'expressió, vinculada a les competències assignades a les diverses nacionalitats i regions de l'estat espanyol.

Un altre exemple de clixé combinatori, clarament adscrit al pensament més conservador, és el que delimita el contorn de la idea de llibertat (en el fons, el propòsit no és altre que el de limitar les llibertats) tot contraposant-la amb una conducta que es representa com a clarament reprovable i que es denomina amb un mot semblant. S'estableix, així, un joc *paronomàsic*: “(no) confondre llibertat amb llibertinatge”. La contraposició artificial malda per establir l'estereotip d'un *distinguo* com els de la retòrica clàssica, en retallar l'abast d'una noció, la de llibertat, que no manca d'ambigüitat (i que alhora té un perfil d'ús absolutament eufòric, que comporta connotacions positives en l'imaginari social), però que, més aviat, hauria de delimitar-se per contrast amb uns altres principis, com ara el de l'estat de dret o la justícia distributiva. En la citació següent, és la veu de Ramon Barnils la que trau a la llum, de passada, el caràcter ideològic del clixé:

Quan ho vaig llegir em vaig posar a tremolar; el tuf de la recomanació és el mateix que desprèn la presumptuosa distinció entre llibertat i llibertinatge, entre erotisme i pornografia...

(<http://www.contrastant.net/hemeroteca/barnils/238.htm> [consulta: 26-06-06])

L'alternança democràtica de governs en un estat de dret afavoreix situacions com aquella en què un govern es defensa dels atacs de l'oposició amb remissions als errors d'aquesta quan ocupava, al seu torn, el govern. Aquesta estratègia esdevé sovint un exercici de memòria interessada que procura eludir la responsabilitat immediata dels governants. El discurs periodístic ha batejat sovint aquest exercici d'autoexculpació retòrica amb una frase que remet a les baralles infantils “i tú más”.⁵ Hi ha textos on s'explicita plenament aquesta al·lusió:

Ante los micrófonos, muchos políticos se comportan como niños en el recreo, con la desventaja de que su conciencia está mucho más atrofiada y contaminada. Independientemente de si están en el poder o en la oposición, reaccionan ante las preguntas incómodas de la Prensa señalando con el dedo. Fijando la mirada. Apuntan su dialéctica acusadora e irónica hacia el partido político rival, aunque les pidan opinión sobre la ola de frío, el estado de las playas o el precio del plátano. Su fijación es constante y obsesiva. Saben que protagonizarán muchos titulares y no dudan en disparar al que se mueva en el partido de enfrente. Y utilizan una estrategia rescatada de la infancia: Y tú más. Cualquier escolar al ser acosado o insultado por sus compañeros rebota cualquier ataque: Eres gordo... pues tú más; Eres tonto... pues tú más; Hueles mal... pues tú más. Así durante horas interminables en el patio.

(<http://lahuelladigital.blogspot.com/2005/01/y-t-ms.html> [consulta: 24-03-06])

⁵ Aquest capteniment, que és l'eterna temptació dels partits de tots els signes quan ocupen el poder, va ser especialment intens en el període de govern popular rere les eleccions de 1996, quan, davant dels casos de corrupció o de contravenció del *codi ètic* postulat per Partit Popular, es remetia contínuament a les malifetes i corrupteles dels socialistes en el poder durant els anteriors catorze anys

El context de les escaramusses infantils és ric en estratègies fraseològiques d'aquesta naturalesa (com ara quan, a l'insult "maricón", es respon amb un contraatac rimat de caràcter humorístic: "en tu casa todos son"), però "y tu más" és la manifestació més emblemàtica d'aquesta estratègia. Per descomptat, no es tracta d'una Uf del discurs dels polítics professionals, sinó més aviat de la caracterització ridiculitzadora que fan els periodistes respecte a una situació de picabaralla amb arguments fal·laços: ja he explicat degudament que no parlem ara del discurs dels polítics professionals, sinó de qualsevol discurs sobre política. En català ha funcionat exactament la mateixa fórmula, "i tu més", però a vegades apareix també una dita pròpia de la paremiologia autòctona, i especialment quan es tracta de comentaris relacionats amb el País Valencià, on aquesta dita té una vitalitat particular:

El president de Múrcia, Ramón Luis Valcárcel, del PP, ben segur que no coneix la dita: "Li diu el mort al degollat: qui t'ha fet eixe forat?" Altrament no cometria segons quines imprudències. En una entrevista al diari amic El Mundo, Valcárcel acusa els socialistes d'haver actuat com a "carteristes hidràulics". Això ho diu el president de la regió que més causes judicials té obertes per espolis hídrics de tota classe. Amb la nòmina de patibularis que exhibeix el PP, aviat canonitzaran Alí Babà.

(*El Temps*, 1102: 26-07-06)

5. LA GLOBALITZACIÓ DE LA FRASEOLOGIA POLÍTICA

Hem vist suara algunes expressions castisses, genuïnes de la cultura catalana o/i de l'espanyola, però és clar que en un món globalitzat el discurs del periodisme polític no escapa a les influències temàtiques i estilístiques de tota mena, en especial les que provenen del món anglosaxó. He vist adés, a propòsit de la presentació dels nous plantejaments teòrics, els casos de les Ufs "friendly fire" i "smoking gun", que, reproduïdes en anglès o en traduccions més o menys literals a diverses llengües, han circulat intensament en el periodisme mundial (i potser la primera amb més productivitat que la segona). Veurem ara un nou repertori d'exemples que assoleixen una àmplia difusió internacional, tant si procedeixen de la cultura americana com si no, i que presenten un alt grau d'aclimatació i de productivitat entre nosaltres. A vegades, fins i tot, és difícil esbrinar-ne l'origen, però la seua anàlisi revela una sèrie de tòpics acompanyants que són indicatius del seus contextos d'ús al llarg del temps.

Un tema ben interessant en l'àmbit de la comunicació social és el de les fonts d'informatives d'on beu el periodista i que són garants de la credibilitat de la notícia. A diferència del discurs científic, on aquestes garanties d'*evidencialitat* han de ser minuciosament anotades, el discurs periodístic assumeix el compromís ètic i legal de contrastar les fonts però pot deixar-les a l'ombra de l'anonimat per diversos motius d'oportunitat, cosa que li permet presentar com a *probables* els seus enunciats però sense comprometre's de manera taxativa amb la veritat d'aquests. Com saben molt bé els periodistes, la fórmula clàssica que remet a "fonts generalment ben informades" (més explícitament encara que "saber de bona tinta" o "saber de bona font") constitueix una autèntica filigrana de *modalització epistèmica* de l'enunciat, tot mantenint l'equilibri entre la garantia de fiabilitat per un costat, la restricció de la responsabilitat pròpia del mitjà de comunicació per l'altre i, en tercer lloc, el respecte a la presumpta voluntat d'anonimat dels informants:

Y es verdad, porque nuestro periodismo ha pasado de citar testigos de carne y hueso a informantes que se niegan a dar su nombre, que ruegan que no se revele su identidad, que prefieren guardar el anonimato, que esperan que llegue la hora para gritar en público toda la verdad... También me decía otro colega que el gringo que inventó la frase "Fuentes generalmente bien informadas

afirmaron que...” habría ganado una fortuna si la hubiera patentado allá en Washington. Porque desde algún momento en la historia del periodismo, quizá a fines del siglo 19 (si alguien lo sabe, por favor, pásame el dato) un rumor de pasillo, un chisme de lobby, se convirtió en noticia.
(<http://tiojuan.perublogs.com/2005/06/--Fuentes-generalmente----.html> [consulta: 23-04-06])

Ara bé, en la història de la praxi periodística sobre aquestes qüestions hi ha una fita decisiva, quan es va encunyar en una data molt determinada –primeries dels anys setanta, data de l’escàndol Watergate– una expressió que es va difondre per tot arreu, com a calc interlingüístic: “deep throat” (esp. “garganta profunda”, cat. “gola profunda”). La història és ben coneguda. Un misteriós informant, que molts anys més tard s’ha identificat com el segon directiu del FBI en aquella època, Marc Felt, va facilitar als periodistes del *Washington Post* Woodward i Berstein la pista preciosa que conduïa a la inculpció del president Nixon. La publicació del llibre *All the President’s men*, d’aquests periodistes, va reblar el clau de la celebritat mundial de “Deep throat”, el pseudònim amb què operava l’informant i que procedia d’un famós film pornogràfic de Gerardo Damiano, estrenat en 1972. La pel·lícula, un film porno de certa qualitat cinematogràfica, contava la història d’una dona frígida que va al ginecòleg per solucionar la seua anorgàsmia i descobreix, gràcies al metge, que la causa de l’anomalia és la ubicació anatòmica del seu clítoris, situat al fons de la gola. Algun comentari posterior en dóna més detalls del fonament de la metàfora que és a la base de la conversió del títol cinematogràfic en vehicle del tòpic polític a què m’estic referint:

En fin. Decía que sólo ahora he venido a enterarme de que Carl Bernstein y Bob Wooward [los periodistas del Washington Post que destaparon el escándalo Watergate y forzaron la renuncia del entonces presidente Richard Nixon], bautizaron como "Deep Throat" a su informante en honor a la pasmosa habilidad de Linda Lovelace de reprimir *a voluntad* las arcadas [y ya ustedes saben a qué clase de arcadas me refiero].

(<http://www.blogdecine.com/archivos/2005/02/12-garganta-profunda-adentro.php> [consulta: 13-05-06])

Un episodi molt anterior, i de tarannà molt diferent, és de la “caça de bruixes” (“witch hun”) que sotraguejà la política americana del període subsegüent a la segona guerra mundial, induïda per l’obsessió anticomunista (en el fons, antiliberal i antidemocràtica) del senador Macarthy i la seua campanya de persecucions i foment de la delació, sobretot en el món intel·lectual. L’etiqueta “caça de bruixes”, que havia estat emprada segles enrere per a designar els procediments inquisitorials contra les dones considerades perilloses per a la religió i l’ordre establert, era encertadament aplicada a la campanya macarthista pels aquells que la patien o hi estaven en desacord. La metàfora, doncs, prosperava com a vehicle del nou tòpic i palesava una clara connotació disfòrica, com a denominació i qualificació negativa d’una pràctica política de la dreta més intransigent. Ara bé, en la història del seu ús, l’Uf ha anat despullant-se de l’associació amb l’origen històric ultraconservador d’aquesta pràctica, i avui podem llegir-la o escoltar-la en boca de polítics i periodistes de qualsevol adscripció ideològica o partidària, com a mera expressió de protesta davant alguna actuació que es vol presentar com a injusta:

El PSOE, llavors a l’oposició, i el ministre Bono des del seu accés a la cartera de Defensa han utilitzat aquest accident de forma indigna primer per desgastar el govern del PP, després per destituir la cúpula militar i col·locar-hi amics i després per seguir desgastant el PP i organitzar la caça de bruixes contra l’exministre de Defensa, Trillo.

(*Avui*, 17-08-05)

Una altra referència importada de la cultura anglosaxona és l’expressió, que en català i en espanyol es realitza per mitjà d’una seqüència d’unitats lèxiques, tot i que en anglès

correspon formalment a un mot compost (“roadmap”) és la de “full de ruta”, que ha prosperat com a designació dels plans de pau dissenyats per acabar amb conflictes cruentos com ara el palestino-israelià o el d’ETA amb el propòsit de conduir a la pau. Per extensió, ha passat a designar també pactes polítics més o menys secrets, de tota mena, que preveuen un guió procedimental per al futur, com en aquesta citació:

Hi ha un Full de Ruta, que en Mas i en Zapatero van pactar, i que s'està complint fil per randa. Tanmateix, és possible desactivar-lo? Si més no, és molt desitjable, donat que aquest programa és completament perjudicial pels interessos de Catalunya i neix d'un pacte de traïció nacional.

Recordem en què consisteix el Full de Ruta Mas-Zapatero : A canvi d'un Estatut sense força i desnaturalitzat, Zapatero va concedir un acord a CiU que ha de situar Mas al capdavant de la Generalitat i Duran en un ministeri. A més, ha de garantir el suport de CiU al PSOE en les properes eleccions espanyoles, si és que això resultés ser necessari.

(<http://www.olladegrills.cat/node/184> [consulta: 30-06-06])

Tanmateix, els clicés poden no procedir del món anglosaxó sinó que a vegades tan sols es tracta d'un estereotip molt estès internacionalment, com el que s'expressa amb la imatge de “l’abraçada de l’ós” (“el abrazo del oso”, “bear’s huge”). La metàfora, basada en la idea de la duplicitat d’una abraçada que mata, existeix com una tècnica de defensa personal concreta (*taijitsu*) i com un terme metafòric fixat en economia per designar una *opa hostil*, tema que sovint ocupa les planes de la informació pública.⁶

Naturalment, el pas a la temàtica política estricta és inevitable per caracteritzar, entre altres coses, la situació en què un partit polític s’alia amb un altre de menor i fins i tot pot integrar-lo en alguna estructura de poder, però, com a contrapartida, el partit menor esdevé satèl·lit i difumina la percepció de la seua veu pròpia:

La direcció del PSOE necessita assegurar-se una àmplia capacitat de maniobra per a gestionar polítiques, que poden implicar diverses aliances segons cada cas. Aquesta és la raó de la seva aposta per un govern monocolor i no per la fórmula del tripartit català. Però, a més, necessita neutralitzar les organitzacions polítiques situades a la seva esquerra que poden capitalitzar el descontent previsible d’una part dels seus electors degut a l’orientació socioliberal del seu govern. En aquest sentit cal interpretar la política de “mà estesa” de Zapatero a la direcció d’IU, com l’“abraçada de l’ós” amb el qual ofegar un rival potencial.

(<http://www.revoltaglobal.net/WEB/manifest2004.htm> [consulta: 30-05-06])

Passem ara a un altre camp de la comunicació política, on també es manlleua un estereotip comú: la idea d’ignorar de manera voluntària algun esdeveniment que resulta inconvenient o incòmode. En anglès existeix una Uf molt específica per expressar-ho (“to turn a blind eye”), que, segons la tradició, va ser encunyada per l’almirall Nelson, quan va voler ignorar interessadament una ordre de la superioritat, transmesa per mitjà de signes fets amb banderes durant la batalla naval, i es va excusar en el fet que havia mirat per la ullera de llarga vista amb l’ull malalt, cec. Al marge de l’anècdota, la imatge es plasma, per a l’anglès, en una expressió idiomàtica que ha assolit gran difusió i que, com podem

⁶ Efectivament, el significat primitiu de l’abraçada que mata en prémer el cos d’algú dona pas a un significat metafòric en el discurs especialitzat de l’economia, que es difon en diversos mitjans de comunicació social:

Enrique Alcaraz (1996), en la introducció de su *Diccionario de términos económicos, financieros y comerciales*, despliega una gran variedad de ejemplos de metáforas que se utilizan en este campo técnico. Las expresiones relacionadas con animales forman parte de esos ejemplos. Así, *bull* y *bear* son términos bursátiles que se aplican respectivamente al especulador alcista y al bajista. También se puede hablar del “abrazo del oso”, del “abrazo del osito de peluche” y del “estrangulamiento del oso”. La primera (*bear’s hug*) se aplica cuando una empresa absorbe a otra.

(http://www.una.ac.cr/literatura/trab_graduac/emilia_elizondo.pdf [consulta: 15-04-2006])

comprovar en el corpus d'internet, s'associa sovint amb situacions en què els polítics s'esforcen per aparentar ignorància d'uns fets el coneixement dels quals els resultaria comprometedor.

En aquest sentit, les Ufs “hacer la vista gorda” i “fer l'ull gros” (inevitablement, també trobem al corpus el calc del castellà: “fer la vista grossa”) són equivalents de l'esmentada Uf anglesa. Ara bé, crec que l'equivalència pragmàtica entre aquestes unitats no és absoluta, ja que, pel que fa a casos de corrupció o d'injustícia flagrant dels quals convé no assabentar-se, es prefereix una altra Uf que ha fet fortuna en la política espanyola dels darrers anys, en la conjuntura d'escàndols de corrupció econòmica i policial, des dels casos de Juan Guerra o dels GAL en l'etapa del PSOE fins als més recents protagonitzats per governs de dreta. Em referesc a l'expressió “mirar cap a una altra banda” (esp. “mirar hacia otro lado”), que en anglès correspon també, però potser amb un to més neutre, a la Uf “to look the other way”. Aquest context, en la política de l'estat espanyol, és si fa no fa el mateix clima de crispació en què cobra auge com a tic expressiu la Uf “engegar el ventilador”, a què he al·ludit repetidament, o bé l'expressió “tirar de la manta” (aclimatada també al català), indissociablement lligades a situacions d'escàndols i de delacions en el marc de capteniments mafiosos.

Doncs bé. Segons aquesta hipòtesi, que caldria posar a prova amb un examen sistemàtic d'un corpus ampli, les expressions “mirar hacia otro lado” i el seu corresponent en català constituïrien la manera preferida de denotar situacions considerades de denúncia en circumstàncies de gravetat política o social. Sembla que “hacer la vista gorda”, en espanyol, pot anar més lligada a situacions de *picaresca*, en to menor, mentre que “mirar hacia otro lado” (com també “mirar cap a una altra banda”) s'ha especialitzat pragmàticament, durant els darrers anys, i es vincula generalment amb contextos, bé de corrupció, on alguna autoritat ignora la seua responsabilitat “in vigilando” respecte a algun acte delictiu, o bé quan simplement es tracta d'un silenci còmplice i connivent respecte a temes d'ètica ciutadana:

Una part del col·laboracionisme era simplement connivència amb els totalitaris, mirar cap a una altra banda, fer veure que no es veien els seus crims...
(*Avui*, 05-09-04)

Tornaré ara, com a darrer objecte de comentari, a una de les referències del títol d'aquest text: “mans netes”. Certament, aquesta figura, alhora metafòrica i metonímica, té un pregon arrelament en la corporalitat humana i, per tant, és un bon candidat a figura universalment intel·ligible. No cal insistir en la constatació antropològica que les mans són l'òrgan instrumentalitzador per excel·lència, el símbol de la capacitat de l'*homo faber* per transformar el món, i que, en el tràfec quotidià amb els objectes reals, les mans poden embrutar-se fàcilment. No costa gens d'atribuir aquesta netedat o brutícia al tòpic de la consciència moral, en la qual poden fixar-se les adherències “brutes” dels comportaments poc honorats. Aquesta figura sembla tan atemporal com universal, i en tot cas té una llarguíssima tradició en la literatura, en la iconografia i en la fraseologia de moltes llengües i cultures. Ara bé, si acostem el microscopi analític als indicis de la historicitat d'aquest estereotip, es poden explicar alguns avatars de la seua contextualització cultural durant el segle XX, com ara la referència sartriana a “les mains sales”, que va suposar un revulsiu de les consciències dels intel·lectuals davant la paradoxa existencial del compromís polític –un compromís que podia aparèixer com un imperatiu ètic, però que no s'adeia bé amb l'aspiració a la puresa i el sentit crític insubornable dels intel·lectuals. Si aquestes al·lusions conformen la història de l'expressió cap a la meitat del segle passat, serà en els anys noranta quan l'al·lusió a la netedat de mans assolirà una interpretació més contundent: la de la lluita contra la corrupció i contra les màfies en la Itàlia de l'època, que rebia l'herència nefasta de

llargues dècades de govern sense alternances significatives i d'influència tolerada de la Cosa Nostra. La imatge dels jutges de *Mani pulite*, Falcone i Borsellino, pagant-hi el preu de la seua vida, va retornar a aquesta expressió un valor eufòric que es diferencia clarament del li adherien, *a contrario*, les paradoxes sartrianes.

En l'estela d'aquest episodi de valorització positiva de l'expressió, la campanya d'Esquerra Republicana de Catalunya per a les eleccions de 2003 branda aquesta Uf (“mans netes”) com a eslògan electoral i emblema del programa d'aquesta formació política. Ara bé, no hi han mancat tampoc, des de la banda de les postures crítiques amb el partit, les corresponents desconstruccions del seu sentit metafòric, per la via de la ironia punyent:

Sigui com sigui, tot plegat ha desembocat en un increment de la tensió entre CiU i ERC, amb episodis tan poc edificants com l'intercanvi de guitzes entre el convergent David Madí (“ERC té les mans netes però els calçotets bruts”) i el republicà Xavier Vendrell...

(*Avui*, 02-12-05)

6. CONCLUSIONS

Després d'aquest recorregut per diverses Ufs que esmalten el discurs mediàtic sobre política en els nostres dies, serà bo de sintetitzar algunes de les principals idees subjacents. En primer lloc, cal explicitar que ací he deixat de banda la qüestió de la determinació de les categories d'Ufs, cosa que no és rellevant per al plantejament d'aquest treball, el qual se situa en un marc d'anàlisi del discurs i no pas en el de la lexicologia o la fraseologia estricta.⁷

Així, doncs, entre els exemples analitzats, n'hi ha que caurien més aviat del costat de les col·locacions, mentre que altres vegades aquests es decanten cap a la banda de les locucions i frases fetes o, en algunes ocasions, de les dites parèmiques, però he evitat entrar en l'examen dels eslògans electorals, les màximes generals o les sentències dels estadistes (com ara aquella del president Tarradellas: “En política, es pot fer qualsevol cosa excepte el ridícul”). L'excessiva explicitud enunciativa d'aquests darrers tipus d'Uf el fa, al meu parer, menys interessant per a l'anàlisi del discurs de la política des de la perspectiva adoptada en aquest paper, tot i que se n'ha citat algun quan donava productivitat intertextual a certes Ufs analitzades.

A més, s'ha concedit proporcionalment poc espai a les Ufs nominals que equivalen, per la seua funció designativa, a unitats terminològiques de nou encuny. De fet, els exemples d'Ufs que s'acosten a aquesta categoria (“l'abraçada de l'ós”, “gola profunda”, “cinquena columna” o les Ufs angleses “friendly fire” o “smoking gun”) tenen una notòria dimensió metafòrica o/i metonímica i uns perfils contextuals tan marcats que accentuen la seua singularitat pragmàtica. En canvi, no és aquest el cas d'algunes expressions nominals menys singulars que sovintegen en qualsevol corpus mediàtic actual, com ara “paradís fiscal”, “discurs políticament correcte”, “qualitat de vida”, “tràfic d'influències”, “segrest exprés”, etc. En aquests casos es tracta d'innovacions més o menys recents, fàcils de datar i de definir, amb un alt grau de transparència semàntica i ben pròpies de la comunicació social de la nostra època. Tanmateix, he donat prioritat a uns altres tipus d'Ufs, de més complexitat

⁷ Igualment, he prescindit en aquest treball de les possibilitats teòriques que ofereix la gramàtica de construccions a l'hora de situar les Ufs com a construccions amb un cert grau d'irregularitat, que contenen una informació sintàctica, semàntica i pragmàtica i que assoleixen un cert grau de productivitat, tal com he comentat en un altre lloc (Salvador, 2004; cf. també el capítol introductori d'aquest volum). D'altra banda, convé citar també algun treball recent sobre els marcadors que pauten el debat polític, com la notable recerca realitzada per Marín (2005), on s'examina la funcionalització pragmaticodiscursiva d'expressions basades en verbs de percepció, tot i que el tema abordat per l'autora només té una relació indirecta amb l'enfocament d'aquest capítol.

semiòtica, que no necessàriament comporten denominacions (d'entitats, propietats o processos del nostre temps), però que contribueixen a marcar el discurs amb un to i una intenció, o fins i tot amb algun escorament ideològic i valoratiu, i d'aquesta manera susciten o construeixen representacions operatives en la comunicació social, vinculades a situacions característiques i sovint a punts de vista ben marcats. Dit d'una altra manera: calia incidir menys en la designació d'una realitat o d'una idea que en el valor de les Ufs com a símptomes o indicadors de les situacions comunicatives, els punts de vista i els contextos ideològics on s'utilitzen, i situar-ho tot plegat en el marc de l'evolució històrica d'aquests factors i, per tant, del valor pragmàtic associat a les corresponents Ufs.

La metaforització és un factor rellevant en la configuració semàntica i pragmàtica d'aquestes Ufs, com hem vist.⁸ D'una banda, aquests processos metafòrics són essencialment interactius, i el tòpic cap al qual apunten els giravolts del significat condiciona i modifica, en cada ocasió, el valor del vehicle. D'altra banda, el més important és la manera en què aquestes unitats de significació esdevenen clixés que expressen, fixen o evoquen estereotips de la vida social. En el fons, allò que ocupa el centre de l'escenari d'aquesta recerca és la consideració del *discurs prefabricat*, disponible i reconeixible com a tal, productiu com a ítem del repertori del discurs sobre política. I aquesta mena de metàfores, que cauen del costat del *prêt à porter* i no pas de l'alta costura originalíssima, són enormement valuoses per a l'observador del funcionament social dels discursos. Al capdavant, tot aquest camp de l'estereotip constitueix un dels més importants factors de la *doxa* generalment compartida per una societat, un constructe que sovint actua com a condició inexcusable de la intersubjectivitat i que, més enllà de les diferències de posicions i d'arguments, lubrica els mecanismes discursius en ordre a establir una certa eficàcia comunicativa (Amossy, 2002).⁹

Naturalment, aquesta indagació sobre les metàfores *adormides* que constitueixen moltes de les Ufs que s'han presentat ací, i sobre la seua adscripció contextual, mancaria absolutament de sentit si es fes marginant l'eix de l'esdevenir històric de la societat on es produeixen i on adquireixen valor com a monedes de canvi comunicatiu. Ni la semàntica ni menys encara la pragmàtica de les unitats significatives d'una llengua poden sotmetre's a un procés *deshistoritzador* sense desvirtuar-ne la investigació. Les evidències empíriques que calen per donar suport a una teoria com a explicació de la realitat, no poden basar-se en una consideració atemporal (i a més, ageogràfica, acultural i anideològica) de l'ús de la facultat humana del llenguatge. Els historiadors de la llengua saben molt bé que no es pot postular alegrement el pas d'una estructura o d'una funció a una altra –el canvi lingüístic– si no s'ha investigat abans l'itinerari real de les transformacions en el temps i en les diverses circumstàncies sociohistòriques, a partir del material empíric disponible. Els canvis operats en el sentit de les Ufs –en el si d'un determinat tipus de discurs o d'un cert gènere– són condicionats pel context historicocultural de cada moment, com hem vist. A més, contribueixen a la història *tout court*, a les transformacions històriques, que, en bona mesura, depenen d'uns estereotips que configuren la percepció col·lectiva de la cosa social i contribueixen a construir una opinió pública políticament decisòria.

D'altra banda, aquestes unitats circulen també entre les llengües, es calquen, s'imiten, s'aclimaten, i la seua circulació en transformació no manca de funció sociolingüística. En aquest sentit, les forces globalitzadores tendeixen a instaurar una certa homogeneïtat, tot i que persisteixen, en el cas del català, determinades particularitats idiosincràtiques, en el

⁸ He parlat habitualment de metaforització, en aquest treball, però sovint l'etiqueta hauria de fer-se extensiva als fenòmens de, metonímia, com he insinuat de passada. Per a l'estudi de la metonímia i les seues relacions amb la metàfora, des de l'àmbit de la lingüística cognitiva i de la pragmàtica, vegeu: Ruiz de Mendoza i Otaol (2002).

marc de la influència de l'espanyol i de l'anglès i de les seues corresponents cultures politicomediàtiques.

Finalment, cal recordar que l'interdiscurs que es configura, a través del temps i a través dels gèneres i dels tipus de discurs, forma part primordial dels processos de la semiosi social. Totes les Ufs estudiades en aquestes pàgines funcionen i tenen rendiment en el discurs de la comunicació política tal com el trobem reproduït en –i alhora *construït* per– els mitjans de tot tipus, i així mateix en la seua presència en la xarxa. Però sovint, com hem vist, procedeixen d'altres camps discursius, bé siga de la interacció col·loquial, de certs discursos d'especialitat o d'altres àmbits no relacionats amb la política. I, en justa reciprocitat, poden ser traslladades i aplicades, al seu torn, en àmbits ben diferents del de la política. Calia, però, centrar-les en l'ús politicomediàtic, a fi de comprovar el seu pes en aquesta esfera de l'experiència social: un pes que, com aquest text ha intentat il·lustrar, és fonamental a l'hora de caracteritzar els mecanismes de la comunicació social dels nostres dies.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AHN, Hyug i altres (2003): "Linguists for the responsible use of internet data" <<http://www.unc.edu/~lajanda/responsible.html>> [consultat el 15 de maig de 2006]
- AMOSSY, Ruth (2002): "How to do things with doxa: toward an analysis of argumentation in discourse, *Poetics today*, 23: 3, 465-487
- AMOSSY, Ruth i Anne HERSCHBERG PIERROT, (1997): *Stéréotypes et clichés. Langue, discours, société*, París, Nathan
- BILLIG, Michael i Katie MACMILLAN (2005): "Metaphor, idiom and ideology: the search for 'no smoking guns' across time", *Discourse & Society* 16 (4), 459-480
- CHILLÓN, Lluís Albert (1995): "Discurs periodístic i fraseologia", *Caplletra* 18, 165-176
- ESPINAL, Teresa (2004): *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona / València, UAB/PUV/PAM
- GLUCKSBERG, Sam (2001): *Understanding figurative language. From metaphors to idioms*, Oxford, OUP
- GOATLY, Andrew (1997): *The language of metaphors*, London, Routledge
- LAKOFF, George (1993): "The contemporary theory of metaphor", dins Andrew ORTONY (ed.), *Metaphor and thought*, Cambridge, Cambridge University Press, segona ed. ampliada, 202-251
- LAWICK, Heike Van (2006): *Metàfora, fraseologia i traducció. Aplicació als somatismes en una obra de Bertolt Brecht*, Aachen, Shaker Verlag
- MARÍN JORDÀ, Maria Josep (2005): *Marcadors discursius procedents de verbs de percepció: argumentació implícita en el debat electoral*, València, Universitat de València
- RUIZ DE MENDOZA, Francisco J. i José Luis OTAL (2002): *Metonymy, grammar and communication*, Granada, Comares
- SALVADOR, Vicent (2004): "Fraseologia y educación discursiva", *Letras de Hoje*, 135, 45-64
- SIBLOT, Paul (1996): "De la fabrique du sens entre prototypicalité et stéréotypie discursive", dins Sophie MOIRAND (ed.), *Le Français dans le monde. Recherches et applications*, Paris, Hachette, 112-121
- TEUBERT, Wolfgang i Anna CERMÁKOVÁ (2004): "Directions in corpus linguistics", dins M. A. K. HALLIDAY i altres, *Lexicology and corpus linguistics. An introduction*, London/New York, Continuum, 113- 165
-

VAN DIJK, T. A. (2002): "Political discourse and ideology", dins C. U. LORDA i M. RIBAS (eds.), *Anàlisi del discurs polític: producció, mediació i recepció*, Barcelona, IULA, 15-34
